

ABDULLAH B. AMR'IN İSRÂİLÎ RİVÂYETLERİYLE MEŞHÛR RÂVİLERLE İLİŞKİSİNİN BOYUTLARI*

Dimensions of Relations with Narrator Which were Famous for İsrâilî Narratives of Abdallah b. Amr

Dr. Veysel ÖZDEMİR**

Özet: Abdullah b. Amr'ın İsrâilî rivâyet nâkili kimselerle çok fazla iletişim kurduğu, sürekli onlardan Yahudi kültürüne ait bilgiler öğrendiği yönünde bir takım iddialar ileri sürülmektedir. Biz bu makalemizde Abdullah b. Amr'ın, İsrâilî rivâyetleri nakil noktasında meşhûr, önceleri Yahudi iken daha sonra ihtida etmek sûretiyle İslâm ile şeref bulmuş olan kişilerle ilişkisinin hangi boyutlarda olduğunu inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Abdullah b. Amr, Hadis, İsrâiliyyât, Rivâyet

Abstract: It has been set forth that Abdallah b. Amr had communicated too much with narrators of Israili narratives and had gotten knowledge of Jewish culture. We are going to study dimensions of relating of Abdallah b. Amr, famous for their narratives of Israili narratives, with people who were previously Jewish then embraced Islam.

Key Words: Abdallah b. Amr, Hadith, Isra'iliyyat, Narrative

* Bu makale, Veysel Özdemir'in “*Abdullah b. Amr ve Es-Sahîfetü's-Sâdika'sı*” adlı doktora tezinin “İsrâilî Rivâyetleriyle Meşhûr Raviler ve Abdullah b. Amr'ın Bunlarla İlişkisi” başlıklı bölümünün yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** Elazığ Millî Eğitim Müdürlüğü, Ar-Ge Birimi, veysel23@gmail.com

Giriş

Abdullah b. Amr (65/684)'ın¹ İsrâiliyyât² rivâyet ettiği malum bir husustur³. Onun bu isrâilî bilgileri nasıl ve nereden öğrendiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birisi de; onun isrâilî rivâyet etmekle meşhûr râvilerle ilişkisinin olduğu ve isrâilî bilgileri önemli ölçüde bu şahıslardan öğrendiği şeklindedir⁴.

İslâm tarihinde, isrâilî rivâyetleriyle meşhûr olmuş birkaç kişinin adı sürekli ön plana çıkmaktadır. Bu şahısların ortak noktaları, hemen hemen hepsinin önceleri Yahudi iken sonradan mühtedi olmalarıdır. Hatta bunlardan bazıları Müslüman olmadan önce Yahudilik dininin âlimidirler. Bu kişiler, ihtidaları öncesindeki kültürlerini bir çırpıda kaldırıp atmamış⁵, gerek kendiliklerinden gerekse kendilerine soru yöneltilince zaman zaman eski dinleri ve kültürleri ile ilgili bilgileri söylemekten geri durmamışlardır.

İsrâilî kültürün İslâm dinine sızmasına sebep olan ve Abdullah b. Amr ile bir şekilde ilişkisi olan dört kişiyi bu makale içerisinde kısa bir şekilde tanıtmaya çalışacağız. Elbette ki kaynaklarda isrâilî rivâyetleriyle meşhûr

¹ Hicretten yedi sene evvel Mekke'de dünyaya gelmiştir. (Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. el-Âs", *DİA*, I, s. 85.) hicretin yedinci yılında, babasından evvel İslâm dinine girerek Müslüman olmuştur. (Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hâneci, Kahire, 2001/1421, V, 83; Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdilber el-Kurtûbî, *El-İstiâb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, Dâru'l-'Alâm, yy., 2002/1423, s. 421; Ebu Abdullah Şemseddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'l'ami'n-Nübelâ*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XV, Müessesetü'r-Risâle, yy., tsz., III, 91.) Hicretin 8. Yılında babası ile birlikte Mekke'ye hicret etmiştir. (Bkz. Kandemir, "Abdullah b. Amr b. el-Âs", s. 85.) 72 yaşında iken Mısır'da (65/684) vefat etmiştir. (Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 94; Cemalu'd-Dîn Ebi'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1403/1983, XV, 362.)

² "İsrâiliyye" kelimesinin çoğulu olan *İsrâiliyyât*, sözlükte "İsrâilî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdise/olay" anlamına gelmektedir. (Bkz. Hüseyin ez-Zehebî, *El-İsrâiliyyât fî't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Mektebetü Vehbe, Kahire, tsz., s. 13; Abdullah Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, tsz., s. 6; Veli Atmaca, "Hadiste İsrâiliyyâta Bakış 1", *HÜİFD*, Şanlıurfa, 1996, III, 361.) *İsrâiliyye* kelimesi ise köken olarak, Hz. Yakub'un ikinci adı ya da lakabı olan İsrail kelimesinin nisbet ismidir. Yahudiler, Hz. Yakub'un soyundan geldikleri için "İsrâiloğulları" diye anılmaktadır. (Bkz. Wensinck, "İsrâil", *İA*, V/2, s. 1128; Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, s. 6; İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyyât", *DİA*, XXIII, s. 195.) Nitekim onlar, Kur'an-ı Kerim'deki birçok âyette, mensubiyetlerini açıkça gösterir bir şekilde "Beni İsrail/İsrâiloğulları" diye tanımlanmaktadırlar. (Bkz. 2. Bakara, 40, 47, 83, 122, 211; 3. Al-i İmrân, 49, 93; 5. Maide, 12, 32, 70, 72, 78, 110; 7. A'râf, 27, 105, 134, 137, 138; 10. Yûnus, 90, 93; 17. İsrâ, 2, 4, 101, 104.) *İsrâiliyyât* kelimesinin terim anlamı ise; *İslâm'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer dinlerin kültürlerine ait her türlü haberlerdir*. (Bkz. Atmaca, "İsrâiliyyâta Bakış 1", s. 362.)

³ Abdullah b. Amr'ın İsrâiliyyât'tan olma ihtimali bulunan rivâyetleri için bkz. Veysel Özdemir, *Abdullah b. Amr ve Es-Sahîfetü's-Sâdika'sı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2008, s. 138-157.

⁴ Mahmud Ebu Reyze, *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz., s. 124, 137, 174.

⁵ H. Musa Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu – Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabtu*, İlâhiyat, Ankara, 2004, s. 108.

olan kişiler sadece bu kadar değildir. Ancak Abdullah b. Amr ile şu veya bu şekilde bir ilişkisi olduğunu tespit edebildiğimiz kişileri sadece burada vereceğiz. Amacımız bu kişilerle ilgili teferruatlı bilgiler vermek olmayıp Abdullah b. Amr'ın onlarla ilişkilerinin boyutunu ortaya koymaktır. Zira Abdullah b. Amr ile ilgili şu iddialar ileri sürülmektedir;

- İsrâilî rivâyet nakleden kişilerle sürekli bir araya geldiği,
- İsrâiliyyât'a dair bilgileri büyük ölçüde onlardan öğrendiği,
- Onlardan çok sayıda rivâyette bulunduğu,
- Bu şahısların da Abdullah b. Amr'dan çok sayıda rivayetle-

rinin bulunduğu.

İleri sürülen bu iddiaların ne kadar doğru olduğunu makalemizde açıklığa kavuşturmaya çalışacağız. Yani burada isrâilî rivâyet nakleden şahısların, Abdullah b. Amr ile ilişkilerinin olup olmadığını, şâyet olduysa bu ilişkinin boyutlarının derecesini ortaya koymaya çalışacağız. Araştırmamıza konu edineceğimiz şahıslar şunlardır:

- ❖ Abdullah b. Selâm (43/663)
- ❖ Ka'bu'l-Ahbâr (34/654)
- ❖ Vehb b. Münebbih (114/732)
- ❖ Nevf b. Fedâle el-Bikâlî (90/708)

Abdullah b. Amr'ın bu şahıslar ile herhangi bir ilişkisinin olup olmadığını hadis kaynaklarında yapacağımız araştırmalar sonucunda tespit edeceğiz⁶.

1. Abdullah b. Selâm (43/663)

Hız. Yusuf'un neslinden geldiği rivâyet edilen Abdullah b. Selâm, Medine'de yerleşik üç Yahudi kabilesinden biri olan Benî Kaynukâ'ya mensubtur. Asıl adı "Husayn" olan bu sahabinin ismi, Müslüman olduğunda Hz. Peygamber tarafından Abdullah olarak değiştirilmiştir⁷. Abdullah b.

⁶ Hadis kaynakları üzerinde tarama yaparken Mektebetü's-Şâmile adlı programı kullanacağız. Bu programda, üzerinde tarama yapacağımız hadis kaynakları ise şunlardır: Mâlik, *Muvatta* (Yahyâ b. Leysî ve Muhammed b. Hasan rivâyetleri); Buhârî, *Sahih*; a.mlf., *Edebu'l-Müfred*; Müslim, *Sahih*; Ebu Dâvud, *Sünen*; Tirmizî, *Sünen*; Nesâî, *Sünen*; İbnu Mace, *Sünen*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; Dârimî, *Sünen*; İbnu Hüzeyme, *Sahih*; İbnu Hibbân, *Sahih*; Hâkim, *Müstedrek*; Şafîî, *Müsned*; Dârekutnî, *Sünen*; Tayâlisî, *Müsned*; Taberânî, *El-Mu'cemu'l-Kebîr*; a.mlf., *El-Mu'cemu'l-Evsat*; a.mlf., *El-Mu'cemu's-Sağîr*; Ebu Ya'lâ, *Müsned*; Bezzâr, *Müsned*; Sa'id b. Mansûr, *Sünen*; Abdurrezzâk, *Musannaf*; İbnu Ebi Şeybe, *Musannaf*; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*; Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*; Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*; İshâk b. Râhûye, *Müsned*; Hâris, *Müsned*; Heysemî, *Zevâid*; Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*; Abd Humeyd, *Müsned*; Hümeydî, *Müsned*; İbnu'l-Ca'd, *Müsned*; Kuzâî, *Müsnedü's-Şihâb*; İbnu'l-Cârûd, *El-Müntekâ*; Şeybânî, *El-Ahâd ve'l-Mesânî*.

⁷ İbnu Sa'd, *Tabakât*, II, 377; İbnu Abdilber, *El-İstiâb*, 437; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XV, 74; Zehebî, *Siyeru A'l'am*, II, 413-414; İbnu Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, Dairetu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, yy., 1973/1393, III, 228.

Selâm, Müslüman olmadan önce, babası gibi, kabilesinin din bilginiydi⁸. Bu sebeple ona *el-İmâmu'l-Hıbr* denilmiştir⁹.

Tevrat ve Talmud'u babasından öğrenmiş olan Abdullah b. Selâm, Medine'deki Yahudiler için çok önemli bir âlimdi¹⁰. Abdullah b. Selâm birçok sahabînin, kendisinden ilim alınacaklar arasında zikrettiği bir âlimdir¹¹. Oğulları Muhammed ve Yusuf, Ebu Hureyre, Enes b. Mâlik, Atâ b. Yesâr, Zürâre b. Evfa, Bısr b. Şeğâf ve daha birçok kişi ondan rivâyet etmiştir¹².

Peygamberler tarihi, kâinatın ve insanın yaratılışı, fiten, melâhim ve kıyamet alametleri gibi konularda Hz. Peygamber'e isnâd edilmeksizin, Abdullah b. Selâm'a nisbet edilen (mevkûf) rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin onun İslâm'dan önceki kültürüne ait bilgilerden olmasının kuvvetle muhtemel olduğu bilinmelidir. Ayrıca bu tür rivâyetlerin Abdullah b. Selâm'a isnâd edilmesi, onun sikâ ve adâlet gibi vasıflarının reddedilmesini gerektirmemektedir¹³. Abdullah b. Selâm H. 43 yılında vefat etmiştir¹⁴.

Eski bir Yahudi bilgini olan ve Tevrat'ı çok iyi bilen Abdullah b. Selâm'ın, İslâm'a kasten, planlı bir şekilde Yahudi kültürünü sızdırdığı iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre; Abdullah b. Selâm, Yahudiliğe ait bilgileri etrafında olan bazı kimselere düzenli olarak anlatmış, bu şahıslar da ondan öğrendikleri bilgilerini rivâyetler halinde İslâm bilimlerine aktarmışlardır. Nitekim Ahmed Emin (1954); Vehb b. Münebbih (114/732), Ka'bu'l-Ahbâr (34/654) ve Abdullah b. Selâm'ın, sahabeden ve tabiûn'dan kendilerine soru soranlara Tevrat ve İncil'den bilgiler aktardıklarını, Müslümanların ise kendilerine aktarılan bu rivâyetleri Kur'an âyetleri ile birlikte zikretmekte bir beis görmediklerini ve bu sebeple İsrâiliyyât'ın İslâm kaynaklarına girmeye ve çoğalmaya başladığını ileri sürmektedir¹⁵. Ebu Reyze ise; Vehb b. Münebbih, Ka'bu'l-Ahbâr ve Abdullah b. Selâm'ın öncelikle kendilerini büyük bir hilekârlıkla Müslümanlara sevdirdiklerini, onlar arasında kendilerine itibar gösterilmelerini sağladıklarını ve böylelikle, naklettikleri bilgileri önce insanların kafalarına, daha sonra ise İslâm kaynaklarına hurafeler, saçmalıklar ve evhamlar suretinde sokuşturduklarını ileri sürmüştür¹⁶.

⁸ İbnu Abdilber, *El-İstiâb*, 437; Zehebî, *Siyeru A'lam*, II, 414; İbnu Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, III, 228.

⁹ Zehebî, *Siyeru A'lam*, II, 413.

¹⁰ Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, I, 134.

¹¹ Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413, Menâkıb, 36.

¹² İbnu Abdilber, *El-İstiâb*, 438; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XV, 75.

¹³ Fayda, "Abdullah b. Selâm", s. 135.

¹⁴ İbnu Sa'd, *Tabakât*, II, 386; İbnu Abdilber, *El-İstiâb*, 437; Zehebî, *Siyeru A'lam*, II, 424.

¹⁵ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, I-III, Mektebetü'l-Usre, Kahire, 1997, II, 139.

¹⁶ Ebu Reyze, *Advâ*, s. 118-120.

Ashab arasında ilmi ile temayüz etmiş ve haddi zatında Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmiş bir sahabînin, İslâm'ı kasten yıpratmak gibi organize bir görevin içerisinde bulunmuş olamayacağını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Abdullah b. Amr'ın, Abdullah b. Selâm'dan sürekli İsrâiliyyât içerikli bilgi ve rivâyetler öğrenerek, insanlara bu bilgileri hadis diye naklettiği iddiasını destekleyecek herhangi ciddi bir delil de bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in Tevrat'ta sıfatlarının bulunduğu dair Abdullah b. Amr'ın Atâ b. Yesâr tarafından nakledilen rivâyetinin¹⁷ aynısının Abdullah b. Selâm'dan da rivâyet edilmiş olması¹⁸, bu tür iddialara mesnet teşkil etmiş olabilir. Söz konusu rivâyet şudur:

“Vallahi Resûlullah (sas) Kur'an'daki bâzı sıfatlarıyla (özellikleri ile) Tevrat'ta da vasıflandırılmıştır. “Ey azîz Peygamber! Şüphesiz biz seni; (Hakka) şâhid, (mü'minlere) müjdeleyici, (inkâr edenleri) uyarıcı ve âcizlere bir sığınak olarak gönderdik.” Sen, elbette benim kulum ve elçimsin! Sana ben "Mütevekkil" adını verdim. Bu Peygamber, kaba, katı kalbli, çarşılarda bağırp çağırın biri değildir. O, kötülüğe kötülükle mukabele etmez; bilakis onu af ve mağfiretle karşılar. Allah sapmış toplumu bu Peygamber'in irşâdiyle; "Lâ ilâhe illallah" diyerek doğrultmadıkça onun rûhunu asla kabzetmeyecektir. Allah, kör gözleri, sağır kulakları, kapalı gönülleri bu kelimenin (sehhar) tesiriyle açacaktır.

Tevrat'ta bulunan bir bilgiyi konu alan bu rivâyetin, hem Abdullah b. Amr'dan hem de Abdullah b. Selâm'dan nakledilmiş olması, bu ikili arasında sürekli bir ilişkinin (hocalık-talebelik) var olma olasılığını akıllara getirebilir. Ancak Abdullah b. Amr'ın kendisi, bizzat Tevrat'ı okuyan¹⁹, Zâmiletân²⁰ adı verilen Yahudiliğe ait edebiyatı yanında bulduran ve onları inceleyen birisidir²¹. Dolayısıyla bu bilgiyi kendisinin bizatihi

¹⁷ Bkz. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, Buyû', 50 (III, 21); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413, II, 174; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a*, I-VII, (thk. Abdulmu'tî Kal'acı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1408, I, 373-374.

¹⁸ Muhammed b. Abdullah Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, 1992, 1413, Mukaddime, 2 (I, 14); Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, I, 376.

¹⁹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 222. Aynı rivâyet için bkz. Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1409, I, 286; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 86; Hâfız Ahmed b. Ali İbni Hacer el-Askalânî, *El-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, I-IV, Bağdat, tsz., II, 352. Abdullah b. Amr'ın kadim kitapları okuduğuna dair geniş bilgi için bkz. Özdemir, *Abdullah b. Amr ve Es-Sahîfetü's-Sâdika'sı*, s. 103-108.

²⁰ **Zâmile (الزاملة)**; üzerinde yiyecek ve yük taşınan deve veya üzerinde yük taşınan herhangi bir hayvan anlamına gelmektedir. (Bkz. Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbnu Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz., III, 1864.) **Zâmiletân** ise; “Abdullah b. Amr'ın, Şam fetihlerine iştiraki esnasında topladığı ve Yermük savaşı sonrasında eve dönerken beraberinde getirdiği, Ehl-i Kitab'a ait bilgiler içeren iki devenin taşıdığı kitaplardır.” (Bkz. Özdemir, *Abdullah b. Amr ve Es-Sahîfetü's-Sâdika'sı*, s. 109.)

²¹ Abdullah b. Amr'ın zâmiletân'dan rivâyet ettiğine dair geniş bilgi için bkz. Özdemir, *Abdullah b. Amr ve Es-Sahîfetü's-Sâdika'sı*, s.108-115.

Tevrat'tan öğrenmiş olma ihtimali, Abdullah b. Selâm'dan öğrenmiş olma ihtimalinden daha yüksektir.

2. Ka'bu'l-Ahbâr (34/654)

Esas adı Ka'b b. Mâti' b. Heynû olan Ka'bu'l-Ahbâr'ın künyesi, Ebu İshâk'tır²². Miladi 550'li yıllarda Yemen'de doğmuş olması muhtemel olan²³ Ka'bu'l-Ahbâr, Himyer Araplarındandır²⁴. İslâm'a giriş tarihi ile ilgili çeşitli görüşler olmasına rağmen, umumi kanaat H. 12 yılında Hz. Ömer'in hilafeti esnasında Müslüman olduğudur²⁵. Müslüman olduğunda Ka'b'ın seksen yaşını aşmış olması ve ömrünün son otuz yılını Müslüman olarak geçirmiş olması²⁶ dikkatleri celbeden bir husustur. Ka'b, Müslüman olduktan sonra Medine'ye gelmiş ve burada sahabeden Kur'an ve hadis tahsili almıştır²⁷. Hz. Ömer'in vefatının ardından bir müddet sonra Hz. Osman'ın hilafeti zamanında Humus'a yerleşmiştir. H. 32 ya da 34 yılında, 104 yaşında iken burada vefat etmiştir²⁸.

Ka'bu'l-Ahbâr Hz. Peygamber'den mürsel olarak, Hz. Ömer, Hz. Aişe, Ebu Hureyre, Suheyb b. Sinan, Amr b. el-Âs, Abdullah b. Abbâs ve Ebu Said el-Hudrî'den rivâyette bulunmuştur. Ondan rivâyet edenler ise; Ebu Hureyre, Abdullah b. Amr²⁹, Abdullah b. Abbâs, Muaviye, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zubeyr, Enes b. Mâlik, Atâ b. Ebi Rebâh, Şeddâd b. Evs,

²² İbnu Sa'd, *Tabakât*, IX, 449; İbnu Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-IV, (thk. İbrahim Zeybek, Adil Mürsid), Müessesetü'r-Risâle, yy., tsz., III, 471; a.mlf., *El-İsâbe*, III, 315; Ebü'l-Kâsım Sîkatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Asâkir, *Târîhu Medineti Dımaşk*, I-LXXX, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, 1995/1415, L, 151; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., VII, 223-224; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 189; Zehebî, *Siyeru A'lam*, III, 489.

²³ Atmaca, "İsrâilîyâta Bakış II", s. 164; Selami Uysal, *Ka'bu'l-Ahbâr ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1997, s. 14; İsa Akalın, *Ka'bu'l-Ahbâr ve Rivâyetlerinin Değeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001, s. 8.

²⁴ İbnu Sa'd, *Tabakât*, IX, 449.

²⁵ Atmaca, "İsrâilîyâta Bakış II", s. 165-167; Uysal, *Ka'bu'l-Ahbâr*, s. 19-22; Akalın, *Ka'bu'l-Ahbâr*, s. 11-15.

²⁶ Atmaca, "İsrâilîyâta Bakış II", s. 166; Akalın, *Ka'bu'l-Ahbâr*, s. 9.

²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lam*, III, 489; Muhammed Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, (çev. Selman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 205.

²⁸ İbnu Sa'd, *Tabakât*, IX, 449; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 192-193.

²⁹ Kaynakların birçoğunda Abdullah b. Amr'ın Ka'bu'l-Ahbâr'dan hadis alanlar içerisinde adı zikredilmemektedir. Bununla beraber birkaç kaynaktan abâdile'nin Ka'bu'l-Ahbâr'dan rivâyet ettiği geçmektedir. Abdullah b. Amr'ın da dört Abdullah'tan (abâdile'den) biri olduğu, dolayısıyla Ka'b'dan hadis rivâyet ettiği bildirilmektedir. (Bkz. Ahmed Muhammed Şâkir, *El-Bâi'su'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulumu'l-Hadis*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 191; Hâfız Zeynüddin Abdurrahmân b. Hüseyin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh limâ Etleka ve Eğleka min Mukaddimetü İbn Salâh*, 1931/1350, tsz., s. 285; Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-İrâkî*, I-III, (thk. Salâh Muhammed Uveydâ), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Beyrut, 1996, IV, 124-127.)

Abdullah b. Hanzala, Hureym b. Fâtik, Ebu Mervân el-Eslemî, Ukbe b. Âmir...³⁰

Buhârî (256/869), Müslim (261/875), Ebu Dâvud (275/888), Tirmizî (279/892) ve Nesâî (303/915) onun hadislerini kitaplarına almışlardır³¹.

İbnu Sa'd, Ka'bu'l-Ahbâr'ın Şam'daki tabîilerin birinci tabakasından olduğunu söylemiştir³². Ebu'd-Derdâ; "Himyerli Ka'b'da çok ilim vardı" demek suretiyle onun ilmini övmüştür³³. Muaviye de ondan bahsederken; "Ka'bu'l-Ahbâr bilginlerdendir. Her ne kadar onun aleyhinde konuşuyorsak da, onda derya gibi ilim vardır" demiştir³⁴. Ka'bu'l-Ahbâr genel olarak güvenilir kabul edilmiş, bu nedenle zayıf ve metrûk râvîleri konu alan kaynaklarda ondan bahsedilmemiştir³⁵.

Ka'bu'l-Ahbâr'ın eski bir Yahudi âlimi olması, zaman zaman ashab ile oturup Tevrat'tan ilgi çekici bilgiler nakletmesi³⁶ ve ashabın da ondan ilim alması³⁷, İslâm tarihinde İsrâiliyyât denilince akla ilk gelen şahıslardan biri olmasını sağlamıştır. Aren Jean Wensinck (1939), Nabia Abbott, Hava Lazarus – Yafeh (1998), Uri Rubin gibi şarkiyatçılar ve Ahmed Emin (1954), Reşid Rıza (1935), Ebu Reyve (1971) gibi Müslüman müellifler, Ka'bu'l-Ahbâr'ın İslâm'a girdikten sonra, sahabe ve tabîilere, Tevrat ve Yahudi kültürü ile ilgili bilgileri anlattığı, onların da bunları fark etmeksizin hadis diye aktardıkları vb. iddialarda bulunmuşlardır³⁸. Ahmed Emin, Reşid Rıza ve Ebu Reyve biraz daha ileri giderek; İslâm dinine Yahudi kültürünü bilerek sızdırdığı ve anlattıklarının tefsir, hadis... gibi İslâm kaynaklarına girmesine sebep olduğu için, Ka'b'ı şiddetle tenkit etmişlerdir³⁹. Özellikle Ebu Reyve, İsrâiliyyât'ın İslâm dinine girmesinin baş aktörü olarak Ka'b'ı kendisine hedef seçmiştir. Abdullah b. Amr'ın da Ka'bu'l-Ahbâr'ın bir öğrencisi olarak, Yahudi kültürünün İslâm dinine sızdırılması organizasyonunda payı ve rolü olduğunu iddia etmiştir⁴⁰.

³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lam*, III, 490; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 189-190; İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 471.

³¹ Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 206.

³² İbnu Sa'd, *Tabakât*, IX, 449.

³³ İbnu Sa'd, *Tabakât*, IX, 449; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 191; İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 471.

³⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 192; İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 471.

³⁵ Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 206; Muhammed Ebu Şehbe, *Sünnet Müdafası I-II*, (çev. Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar), Rehber Yayınları, Ankara, 1990, I, 144.

³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lam*, III, 489.

³⁷ Muhammed b. Abdulhay el-Kettânî, *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemmâ: et-Terâtibu'l-İdâriyye*, I-II, Şirketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, tsz., II, 220.

³⁸ Özcan Hıdır, *İsrâiliyyât – Hadis İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2000, s. 216.

³⁹ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut, 1969, s. 160-161; Ebu Reyve, *Advâ*, s. 137-138. Ka'bu'l-Ahbârâ yönelik tenkitler ve bunların değerlendirmesi için bkz. Uysal, *Ka'bu'l-Ahbâr*, s. 86-111. Ebu Reyve, Ka'b'ın ilk Siyonist olduğunu ileri sürmüştür. (Bkz. Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, I, 143.)

⁴⁰ Ebu Reyve, *Advâ*, s. 124, 137, 174.

Abdullah b. Amr'ın İslâm'a Yahudi kültürünü sızdıran Ka'bu'l-Ahbâr'ın öğrencisi olduğu iddiası, bizce çok doğru bir iddia değildir. Çünkü hadis kaynaklarında Abdullah b. Amr'ın Ka'bu'l-Ahbâr ile görüşmesini belgeleyen rivâyet hemen hemen yok gibidir. Ayrıca Abdullah b. Amr'ın, ondan rivâyeti de sınırlı - çok az - sayıdadır. Bu ikili arasında bir görüşmenin olduğuna dair en meşhûr rivâyet şudur:

Ka'b ile Abdullah b. Amr bir gün karşılaştığında aralarında şu konuşma geçmiştir: Ka'b Abdullah'a;

- "Uğursuzluğa inanır mısın?" diye bir soru yöneltince Abdullah;

- "Evet" cevabını verir. Bunun üzerine Ka'b:

- "Peki, bu durumda ne dersin?" şeklinde ikinci bir soru yöneltir.

Abdullah;

- "Allah'ım! Senin uğursuz saydığın şeyden başkası uğursuz değildir.

Senin hayırlı gördüğün şeyden başkası da hayırlı değildir. Senden başka ilah yoktur. Senden başka da gerçek güç ve kuvvet sahibi yoktur." şeklinde cevap verince Ka'b, Abdullah'a şunları söyler:

- "Sen Arapların en bilgili olanısın! Çünkü bu söylediğin şeylerin aynısı Tevrat'ta da yazılıdır."⁴¹

Görüldüğü gibi bu rivâyet; Ka'b'ın Abdullah b. Amr'a teolojik bir soru yöneltmesi üzerine aralarında geçen bir diyalogu yansıtmaktadır. Bu konuşmanın neticesinde Ka'b, Abdullah b. Amr'ın bilgisini takdir etmiş ve onu övmüştür. Yani burada Abdullah b. Amr'ın, Kab'dan Yahudi kültürüne dair herhangi bir şey naklettiği ya da ona öğrencilik yaptığı gibi anlamlar çıkarılması mümkün değildir. Ayrıca bu rivâyetin sıhhati de şüphelidir. Zira hadis değil, tarih kaynaklarında geçmektedir.

Ka'bu'l-Ahbâr ile Abdullah b. Amr arasında hocalık-öğrencilik ilişkisi olduğuna dair delil olarak sunulan başka bir rivâyet de; Atâ b. Yesâr'ın (94/712), Abdullah b. Amr'a rastladığında, Rasûlullah'ın Tevrat'taki sıfatlarını sorduğu, Abdullah b. Amr'ın da Hz. Peygamber'in Kur'an'daki bazı sıfatlarının Tevrat'ta da bulunduğunu söylemiş olduğu rivâyettir⁴². Bu iddiaya göre; Atâ b. Yesâr, Abdullah b. Amr'a sormuş olduğu bu sorunun aynısını, Ka'bu'l-Ahbâr'la karşılaşınca, ona da yöneltmiş ve aynı cevabı almıştır. Hatta Atâ b. Yesâr'dan rivâyet edildiğine göre; her ikisi de bir iki kelime hariç, her harfine kadar aynı şekilde cevap vermişlerdir⁴³. Hz. Peygamber'in Tevrat'taki sıfatlarıyla ilgili bu rivâyetin aynısının Abdullah b. Selâm'dan da rivâyet edilmiş olduğunu yukarıda zikretmiştik. Söz konusu rivâyetin Abdullah b. Selâm, Ka'bu'l-Ahbâr ve Abdullah b. Amr'dan hemen hemen aynı metinlerle rivâyet edilmiş olması, bu üç kişi arasında karşılıklı bilgi alış-verişi olduğu hissini uyandırmaktadır. Ancak bu rivâyet, tek

⁴¹ İbnu Sa'd, *Tabakât*, V, 89-90.

⁴² Buhârî, *Buyû'*, 50 (III, 21); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 174; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, I, 373-374.

⁴³ Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, I, 373-374.

başına, bu şahıslar arasında herhangi bir hocalık-öğrencilik ilişkisinin (Abdullah'ın Ka'bu'l-Ahbâr veya Abdullah b. Selâm'ın öğrencisi) olduğunun ispat edilmesi için yeterli değildir. Çünkü Abdullah b. Amr; Ka'bu'l-Ahbâr ve Abdullah b. Selâm gibi, Tevrat'ı Süryanice bilgisi sayesinde okuyabilmekte ve içerisindeki konuları da bilmekteydi. Yani kendisi bizatihi Tevrat'tan okuyarak bu bilgiyi elde etmiş olabilir. Hatta bu bilgiyi, kendi kendisine öğrenmiş olması; Abdullah b. Selâm veya Ka'bu'l-Ahbâr'dan öğrenmiş olmasından daha yüksek bir ihtimaldir. Yahudi kültürüne aşinalığı o derecededir ki Abdullah b. Amr'a, *el-İmâmu'l-Hibr*⁴⁴ ve *el-Âlimu'r-Rabbânî*⁴⁵ denilmiştir. Kaldı ki Hz. Peygamber'in Tevrat'ta müjdelenmiş olduğu, Kur'an-ı Kerim'de de işaret buyrulmaktadır⁴⁶. Kur'an-ı Kerim'i çok fazla okumasıyla ashab arasında meşhûr olan - hatta bu hasletinden dolayı Hz. Peygamber'e şikâyet edilen⁴⁷ - Abdullah b. Amr'ın, onun içerisinde bulunan bilgilere vakıf olması doğal bir sonuçtur. Dolayısıyla Abdullah b. Amr'ın bu âyetleri okuduktan sonra, kendisinde bulunan Tevrat'tan da okuyarak bu konuya muttali olması yüksek bir ihtimaldir⁴⁸.

Özetlenecek olursa:

- Abdullah b. Amr Tevrat'ı okumaktaydı ve Yahudi kültürüne vakıftı.
- Kur'an-ı Kerim'i aralıksız, her hafta hatim yapan Abdullah b. Amr'ın; Hz. Peygamber'in sıfatlarının Tevrat'ta geçtiğini belirten Kur'an âyetlerinden bîhaber olması düşünülemezdi.
- Her iki kitabı; Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'ı okuyan Abdullah b. Amr'ın⁴⁹, bunların içerisindeki bilgileri karşılaştırmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Dolayısıyla Ebu Reyne'nin sırf bu rivâyeti göstermek suretiyle, Abdullah b. Amr'ın, Ka'bu'l-Ahbâr'ın gizli emellerini gerçekleştirmek üzere yardımında bulunan, özel yetiştirdiği bir öğrencisi olduğu iddiası, gayr-i ciddi bir yaklaşımdır.

Yaptığımız araştırma sonucunda, Abdullah b. Amr ile Ka'bu'l-Ahbâr'ın biraraya geldiklerini gösteren veya Abdullah b. Amr'ın, Ka'bu'l-Ahbâr'dan rivâyetinin olup olmadığını belgeleyen dört tane rivâyete rastladık. Bu rivâyetlerden sadece bir tanesinin Kütübü Tis'a'da bulunduğunu, özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Bu rivâyetler kısaca şöyledir:

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 80.

⁴⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut, tsz., I, 41.

⁴⁶ 7. Arâf, 157.

⁴⁷ İbnu Sa'd, *Tabakât*, V, 85-86; İbnu Abdilber, *El-İstiâb*, 422; İbnu Hacer, *El-İsâbe*, II, 352; Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, I, 284; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 83.

⁴⁸ Hüseyin ez-Zehebî, *El-İsrâiliyyât*, s. 67; Remzî Na'na', *El-İsrâiliyyât ve Eseruhâ fi Kutubi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem ve Dâru'd-Diyâ, Beyrut, 1390/1970, s. 155.

⁴⁹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 222. Aynı rivâyet için bkz. Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, I, 286; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 86; İbnu Hacer, *El-İsâbe*, II, 352.

❖ Atâ b. Yesâr anlatıyor: Abdullah b. Amr'a ve Ka'bu'l-Ahbâr'a; namazı üç rekât mı, dört rekât mı kıldığı hususunda şüphelenen kimsenin ne yapması gerektiğini sordum, ikisi de: “*Bir rekât daha kılsın, sonra da oturduğunda iki secde daha yapsın*” dediler⁵⁰.

❖ Ahnes b. Halife anlatıyor: Ka'bu'l-Ahbâr, Abdullah b. Amr'ı insanlara fetva verirken görünce, onun kim olduğunu sordu. Etrafindakiler ise; “*Abdullah b. Amr*” cevabını verdiler. Bunun üzerine arkadaşlarından birisini, Abdullah b. Amr'a gidip; “*Allah adına yalan beyanatlarda bulunanların azaba duçar olacakları*” sözünü iletmesini istedi. O kişi gidip bu sözleri iletince Abdullah b. Amr bu sözlere kızmayıp onları doğruladı. Abdullah b. Amr, kendisine gelen elçiden; “*Haşrin nasıl olacağı, Müslümanların ve müşriklerin ruhlarının nerelerde toplanacağı?*” sorularını, Ka'b'a iletmesini istedi. Elçi Ka'b'a bu soruları yöneltince, Ka'b şu cevabı verdi: “*Müslümanların ruhları Erîhâ'da, müşriklerin ruhları ise San'â'da toplanacaktır. İlk haşır'da insanlar ateşi sadece gece görecek, gündüz görmeyecektir.*” Elçi Ka'b'ın bu cevabını Abdullah b. Amr'a iletince Amr; “*Bu âlim doğru söyledi*” diyerek onun cevabını tasdik etti⁵¹.

❖ Atâ b. Yesâr, Abdullah b. Amr ve Ka'bu'l-Ahbâr'ın şöyle söylediklerini rivâyet etmiştir: “*Şâyet bir kişiye, cahiliye zamanında yaygın olan kötü şeyler bulaşmamışsa, o kişi cennet ehliindedir.*”⁵²

❖ Ebu Abdullah el-Cedelî anlatıyor: “*Beytü'l-Makdis'e geldiğimde Ubade b. Sâmit, Abdullah b. Amr ve Ka'bu'l-Ahbâr hadis rivâyet ediyorlardı...*”⁵³

Ka'bu'l-Ahbâr ile Abdullah b. Amr'ın, ilmi sınırlar çerçevesinde bir ilişkilerinin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bize göre, eski dinlere ilgi duyan Abdullah b. Amr, eskiden Yahudi âlimi olup da, sonradan ihtida eden kişilere karşı da bir ilgi duymuş ve onlarla diyalogda bulunmuştur. Ancak yaptığımız tetkiklerde, yukarıdaki iddialar çerçevesinde (hocalık-öğrencilik) bir ilişkinin varlığının, sadece zorlamadan ibaret olduğunu söylemek mümkündür.

3. Vehb b. Münebbih (114/732)

Tabiûn'dan olan Ebu Abdillâh Vehb b. Münebbih es-San'ânî, H. 34 yılında Yemen'de doğmuştur. Vehb'in Hemmâm, Gaylân ve Ma'kil adında üç kardeşi bulunmaktadır⁵⁴. Aslen İranlı olan Vehb'in babası Horasan'ın

⁵⁰ Bu rivâyet Namazı kaç rekât kıldığı hususunda şüphelenen kimsenin namazını tamamlaması babında geçmektedir. (Bkz. Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, I-II, Çağrı Yayınları, 1992/1413, Kitabu's-Salât, 16/64; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 333.)

⁵¹ Hâkim en-Neysâbü'rî, *El-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1997/1417, III, 649.

⁵² Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, *El-Musannaf*, I-XII, yy., tsz., V, 38.

⁵³ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebi Şeybe, *El-Musannaf*, I-XVI, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004/1425, XII, 115.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXXI, 140.

Herat şehrinde dir. İran Kırsasının, babasını Yemen'i almak için göndermesiyle birlikte, ailesi buraya gelmiş ve yerleşmiştir. Babası, Hz. Peygamber'in sağlığında iken Müslüman olmuştur⁵⁵. Vehb'in önceleri Yahudi olup sonradan ihtida ettiğine dair herhangi bir kayıt olmadığı için Müslüman bir ailede dünyaya gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir⁵⁶.

Yemenliler arasında bilgin bir kişi olan Vehb, Ömer b. Abdilaziz döneminde bir süre San'â (Yemen) kadısı olarak görevde bulunmuştur⁵⁷. Ayrıca onun bir müddet hapis hayatı yaşadığı da rivâyet edilmektedir⁵⁸.

Abdulah b. Amr; Muaviye, Abdullah b. Abbâs, Ebu Hureyre, Ebu Sa'îd, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdillâh, Enes, Amr b. Şuayb, Hemmâm b. Münebbih, Numan b. Beşir, Ebu Halife el-Basrî gibi râvîlerden rivâyet etmiştir. Ondan ise; iki oğlu Abdullah ve Abdurrahman, yeğeni Abdussamed; Amr b. Dinâr, Simak b. el-Fadl ve daha başkaları rivâyette bulunmuşlardır⁵⁹. Vehb'in rivâyet ettiği hadisleri; Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, Nesâî ve Tirmizî kitaplarına almışlardır⁶⁰.

Vehb b. Münebbih hakkında âlimlerin övücü ve tevsîk edici sözlerinin yanında, az sayıda da olsa, onu cerh edenler bulunmaktadır. İclî, Ebu Zur'a ve Nesâî onun sikâ olduğunu söylemiş⁶¹, İbnu Hibbân (354/965) ise onu eserine almıştır⁶². Amr b. Ali el-Fellâs ise onun zayıf olduğunu söylemiştir⁶³. Ulemanın geneli Vehb'i tevsîk etmiştir. Bununla birlikte onu sadece Amr b. Ali el-Fellâs zayıf olarak görmüştür. Onun Vehb'i zayıf görmesinin altında yatan gerekçe, Kaderiyye mezhebine inanmakla itham edilmiş olunmasıdır⁶⁴. Gerçekten de Vehb, bir aralar Kaderiyye mezhebine meyletmişse de bilahare bu görüşlerinden vazgeçmiştir⁶⁵. Vehb'in; H. 110, 113, 114 ya da 120 yıllarından birinde vefat ettiği rivâyet edilmektedir⁶⁶.

Babasının İran asıllı ve sonradan ihtida etmiş olması, önceden Mecûsi ya da Zerdüş't olduğu⁶⁷ ihtimalini güçlendirmektedir. Bu da oğlu Vehb'in en azından bu kültürü tanınması için yeterli bir sebeptir. Ayrıca Yemen'de

⁵⁵ İbnu Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 332.

⁵⁶ Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 260.

⁵⁷ İbnu Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 332; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 142.

⁵⁸ Horovitz, "Vehb b. Münebbih", s. 260.

⁵⁹ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 140-142; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 545; Abdurrahmân b. Ebi Hâtîm Muhammed b. İdrîs Ebu Muhammed er-Râzî et-Temîmî, *El-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952/1271, trc. no: 110, IX, 24.

⁶⁰ Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 210.

⁶¹ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 142; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 545; İbnu Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 332.

⁶² İbnu Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 487.

⁶³ İbnu Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 333.

⁶⁴ Hüseyin ez-Zehebî, *El-İsrâiliyyât*, s. 83; Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 210.

⁶⁵ İbnu Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 332.

⁶⁶ İbnu Sa'd, *Tabakât*, VIII, 102; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VIII, 162; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 161; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 556-557; İbnu Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 332-333; Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdi'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed İbn İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, I-X, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 1406/1986, II, 73.

⁶⁷ Ebu Reyze, *Advâ*, s. 122.

Yahudilerle karşılaşmış olmaları da, Yahudiliği tanınmasına sebep olmuştur. Bunların hepsine, Vehb'in Süryanice bilgisine sahip olduğu⁶⁸ hatta Yunanca'yı dahi bildiği⁶⁹ ve geçmiş milletlerin kutsal kitaplarını okumuş olma ihtimalinin yüksek olduğunu da ilave ettiğimizde, onun kadim milletlerin dinsel - özelde Yahudilik - kültürleri hakkında mütehassıs olduğu kanaati bizce öne çıkmaktadır. Nitekim Zehebî (748/1347) onun geçmiş milletlerin kitaplarından nakillerde bulunduğunu ve İsrâiliyyât konusunda çok bilgili olduğunu söylemiştir⁷⁰. Bununla birlikte onun "Evâil, dünyanın yaratılışı, peygamberler ve meliklerin yaşamları" konularında önemli bilgilere sahip olduğu rivâyet edilmiştir⁷¹.

Ahmed Emin (1954), Vehb b. Münebbih'in İsrâiliyyât'ın İslâm kaynaklarına girmesinin müsebbiplerinden biri olduğunu söylemiştir⁷². Ebu Reyeye ise - daha önce de (Abdullah b. Selâm adlı başlık altında) belirttiğimiz gibi - Vehb'in hilekâr, yalancı, insanların kafalarına ve İslâm kaynaklarına hurafeler, saçmalıklar ve evhamlar sokan biri olduğunu iddia etmiştir⁷³. Vehb b. Münebbih ile ilgili ileri sürülen bu iddiaları yanıtlamak, çalışmamızın asıl konusu olmadığı malumdur. Ancak önemli bir husus vardır ki; o da Vehb b. Münebbih'in mevkûf rivâyetlerine dikkat edilmesi gerektiğidir⁷⁴. Çalışmamız açısından mühim olan husus ise Vehb'in, Abdullah b. Amr ile ilişkisinin boyutlarıdır. İddia edildiği gibi Abdullah b. Amr, Vehb b. Münebbih'ten çok sayıda nakilde bulunmuş mudur? Bulunmuşsa bunlar kaç tanedir ve hangi tür konulardadır?

Yukarıda belirtmiş olduğumuz hadis kaynakları üzerinde yapmış olduğumuz tarama neticesinde, Abdullah b. Amr'ın Vehb b. Münebbih'ten rivâyetinin bulunmadığını tesbit ettik. Bununla birlikte, yukarıda Vehb b. Münebbih'in kendilerinden rivâyet aldığı şahıslardan birinin de Abdullah b. Amr olduğunu zikretmiştik. Ancak Zehebî ve Mizzî, Vehb'in rivâyetlerini aldığı kişileri sayarken; Abdullah b. Amr'dan hemen sonra; "*alâ hilâfîn fihi (على خلاف فيه) = bu hususta farklı görüşler (ihtilaf) vardır*"⁷⁵ ibaresine yer vermişlerdir. Bu ibare, çalışmamız açısından oldukça önem arz etmektedir. Zira Abdullah b. Amr ile Vehb b. Münebbih arasındaki sıkı bir ilişkinin var olduğu iddialarını çürütecek önemli bir delildir. Bununla birlikte, tetkiklerimiz neticesinde, Vehb b. Münebbih'in Abdullah b. Amr'dan

⁶⁸ Hatta Vehb'in Sâmî dillerinin birçoğunu bildiği söylenmektedir. Bkz. Horovitz, "*Vehb b. Münebbih*", s. 261.

⁶⁹ Ebu Reyeye, *Advâ*, s. 122.

⁷⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 545; İbnü Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., VII, 415.

⁷¹ Na'na', *El-İsrâiliyyât*, s. 184.

⁷² Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 162.

⁷³ Ebu Reyeye, *Advâ*, s. 118-120.

⁷⁴ Hıdır, *İsrâiliyyât – Hadis İlişkisi*, s. 232.

⁷⁵ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXXI, 140; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 545.

rivâyetlerinin, sanıldığıının aksine çok fazla olmadığını, hatta yok denecek kadar az sayıda olduğunu gördük. Bu rivâyetler şunlardır:

❖ Abdullah b. Amr'ın Rasûlullah (sas)'den kaç günde bir Kur'an'ı hatmetmesi gerektiğine dair izin istediği rivâyeti: *Abdullah b. Amr; Ya Rasûlallah (sas)! Kur'an'ı kaç günde hatmedeyim? diye sorunca, Rasûlullah; "kırk günde" diye cevap verdi. Daha sonra (Abdullah bu sürenin çok olduğunu ısrar edince); "bir ayda". Sonra (Abdullah yine ısrar edince); "Yirmi günde". Sonra (Abdullah yine ısrar edince); "On beş günde". Sonra (Abdullah yine ısrar edince); "On günde". Sonra (Abdullah yine ısrar edince); "Yedi günde", dedi ve bu süreden daha aşağı inmedi*⁷⁶.

❖ Ebu Hureyre'nin, Abdullah b. Amr'ın kendisinden fazla hadis bildiğini itiraf ettiği rivâyeti: *"Abdullah b. Amr'ın dışında Rasulullah (sas)'in ashabından hiçbiri benden daha fazla hadis bilmez. Çünkü o hadisleri yazar, ben ise yazmazdım."*⁷⁷

Görüldüğü gibi Vehb b. Münebih'in Abdullah b. Amr'dan sadece iki adet rivâyeti olmuştur. Bu da demek oluyor ki; Zehebî'nin ve Mizzî'nin düşükleri not gerçekleri yansıtmıştır. Ayrıca ikinci sırada verdiğimiz rivâyeti, Vehb kardeşi aracılığıyla rivâyet etmiştir. Buna göre, Vehb'in Abdullah'tan rivâyetinin, neredeyse yok denecek kadar az olduğu ortaya çıkmıştır.

4. Nevf b. Fedâle el-Bikâlî (90/708)

Nevf b. Fedâle el-Bikâlî, Himyer kabilesinin Benî Bikâl koluna mensuptur⁷⁸. "Ebu Reşid", Ebu Yezid", "Ebu Amr" gibi künyeleri vardır⁷⁹. "Şâmî" ve "Himyerî" gibi nisbelerle de anılır⁸⁰. Ka'bu'l-Ahbâr'ın (34/654) üvey oğludur⁸¹. Tabiûn ulemasından olan Nevf, Şam ehlinin imamıdır⁸².

⁷⁶ Ebu Dâvud Süleymân b. el-Eşâs, *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413, Kitâbu Şehri Ramazân, 9 (II, 115-116); Tirmizî, *Kıraât*, 11 (V, 196-197); Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, I-VII, (thk. Muhammed Sa'îd Besyûni Zeglûl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, II, 393; Nesâî, *es-Sünenü'n-Nesâî'l-Kubrâ*, (thk. Abdülğaffâr Süleymân Bindârî), I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991/1411, V, 25.

⁷⁷ Buhârî, *İlm*, 39 (I, 36); Tirmizî, *İlim*, 12 (V, 39), Dârimî, *Mukaddime*, 43 (I, 103); Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, (thk. Yûsuf el-U'ş), Dâru lhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, yy., 1949, s. 82-83; Hasan b. Abdurrahmân er-Râmehurmuzî, *El-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, (thk. Muhammed Accâc el-Hâtîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1971/1391, s. 368-369.

⁷⁸ Ebû Saîd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *El-Ensâb*, (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1988, I, 382; Ebu'l-Alâ Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Cami'i't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Fikr, yy., tsz., VIII, 588.

⁷⁹ İbnu Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 483; İbnu Ebî Hâtîm, *El-Cerh ve't-Ta'dil*, trc. no: 2311, VIII, 505.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 65; İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 249.

⁸¹ İbnu Sa'd, *Tabakât*, IX, 455; İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 249; a.mlf., *Takrîbu't-Tehzib*, (thk. Ahmed Şâğîf el-Bakistânî), Dâru'l-Âsime, yy., tsz., 1011; Sem'ânî, *El-Ensâb*, I, 382; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 65.

⁸² Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 65; İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 249.

İbnu Hibbân'ın sikâlar arasında gösterdiği Nevfî⁸³, Halife b. Hayyât, Şam ehlinin birinci tabakasında zikreder⁸⁴. İbnu Ebî Hatim ise, onun hikmet sahibi olduğunu söylemiştir⁸⁵.

Nevf b. Fedâle; Rasûlullah (sas)'ın mevlâsı Sevbân, Abdullah b. Amr, Ali b. Ebi Tâlip, Ka'bu'l-Ahbâr ve Ebu Eyyûb el-Ensârî'den rivâyet etmiştir. Ondan rivâyet edenler ise; Hâlid b. Subeyh, Sa'îd b. Cübeyr, Şehr b. Havşeb, Nuseyr b. Zu'lûk, Ebu İshâk el-Hemedânî, Ebu İmrân el-Cevnî ve Ebu Hârûn el-Abdî'dir⁸⁶.

Nevf b. Fedâle'nin vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, H. 90 ile 100 yılları arasındaki bir zaman diliminde vefat ettiği rivâyet edilmektedir⁸⁷.

Nevf b. Fedâle'nin kıssalar rivâyet ettiği⁸⁸, halinin mestûr olduğu ve bir defasında, İbnu Abbâs'ın onu ehli kitap'tan rivâyet ettiği için yalanladığı bildirilmektedir⁸⁹. Nevf'in Ehl-i Kitab'tan rivâyet ettiği bilgisi, onun bu bilgileri nereden ve nasıl öğrendiği sorusunu akıllara getirmektedir. Ka'bu'l-Ahbâr'a olan yakınlığı, onun bu bilgileri babasından öğrenmiş olduğu ihtimalini güçlendirmektedir⁹⁰.

Ehl-i Kitab'a ait bilgisi ile meşhûr bir şahsın (Ka'bu'l-Ahbâr'ın) üvey oğlu ve bu tür bilgilere sahip biri olan Nevf'in, Abdullah b. Amr ile münasebeti çalışmamız açısından önemlidir. Nevf'in hadis rivâyet ettiği şahıslar arasında, Abdullah b. Amr'ın isminin bulunması, onunla zaman zaman bir araya geldiğinin bir nevi kanıtıdır. Ancak bu tahdis olayının ne kadar vuku bulduğu ve bu esnada karşılıklı etkileşimin (bilgi alış-verişi) mahiyeti önemlidir. Yaptığımız tetkik sonucunda Nevf'in, Abdullah b. Amr'dan iki adet rivâyetinin olduğunu tespit ettik. Bu rivâyetler şunlardır:

❖ Şehr b. Havşeb (100/718) anlatıyor: “Abdullah b. Amr, Nevf b. Fedale el-Bikâlî'nin yanına geldiğinde, Nevf hadis rivâyet ediyordu. Bunun üzerine Abdullah şunları söyledi: “*Sen rivâyet et! Mukakkak biz bundan (hadis rivâyet etmekten) men edildik.*” Nevf: “*Rasûlullah (sas)'ın ahabından, üstelik Kureyş'li birinin yanında nasıl hadis rivâyet edebilirim?*” dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Amr: “*Rasûlullah (sas)'ın şöyle söylediğini işittim: “Hicret (edildik)ten sonra hicret olacaktır. Hicret yerlerinin en tercih edileni, İbrahim'in hicret ettiği yer olacaktır. Buranın dışında kalanlar, dünyanın en şerli halkları olacaktır. (Daha sonra) onları da kendi toprakları (dışarı) atacaktır. Allah onlardan hoşlanmayacak (oradan oraya) atacak, (sonra) maymunlar ve domuzlarla birlikte onları*

⁸³ İbnu Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 483.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 65.

⁸⁵ İbnu Ebî Hâtim, *El-Cerh ve't-Ta'dil*, trc. no: 2311, VIII, 505.

⁸⁶ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 65; İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 249.

⁸⁷ İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 249.

⁸⁸ İbnu Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 249.

⁸⁹ İbnu Hacer, *Takrîbu't-Tehzib*, 1011.

⁹⁰ Hıdır, *İsrâiliyyât – Hadis İlişkisi*, s. 239.

ateş saracaktır” dedi ve Nevf’e; “*Sen rivâyet et! Mukakkak biz bundan (hadis rivâyet etmekten) men edildik*” dedi. Nevf tekrar: “*Rasûlullah (sas) ’in ashabından, üstelik Kureyş’li birinin yanında nasıl hadis rivâyet edebilirim?*” dedi. Abdullah b. Amr şöyle devam etti: “*Rasûlullah (sas) ’in şöyle söylediğini işittim: “Şark taraflarından Kur’an’ı okuyan ve asla yenilmeyen, ardi arkası kesilmeyen bir kavim çıkacaktır. Ta ki onların arkasından da Deccâl ortaya çıkacaktır.”*”⁹¹

❖ Abdullah b. Amr ile Nevf bir araya geldiklerinde şunları söylemişlerdir: Nevf dedi ki: “*Yer, gök ve içerisindekiler bir araya gelip, mîzan’ın bir kefesini doldursalar, diğer kefesine de “Lâ ilâhe illallah” kelimesi koyulsa, bu tarafa ağır basamaz. Eğer yer, gök ve içerisindekiler, demirden bir tabaka olsa ve içlerinden bir adam; “Lâ ilâhe illallah” dese, Allah’a varıncaya kadar onları daim kılarım.*” Abdullah b. Amr ise şunu söyledi: “*Rasûlullah (sas) ile birlikte akşam namazını kıldık. Dua etmek için ayağa kalkıp, döndü. Elbisesinin diz kısımları oldukça yıpranmıştı. Şunları söyledi: “Müslümanlara; Rabblerin, semanın kapılarından birisini açıp, meleklerine; “İşte bunlar üzerlerine düşenleri (farzları) yerine getiren kullarıdır ve onlar kendileri için hazırlananları bekliyorlar” dediğini müjdeliyorum.*”⁹²

Bu son rivâyetin başka tariklerinde, bazı küçük farklılıklar⁹³ olmakla birlikte, üzerinde durulması gereken bazı ilginç noktalar bulunmaktadır:

✓ Hilyetu’l-Evliyâ’da bulunan rivâyette, Nevf’in rivâyetinin olduğu bölümün en başında; “*Ecidi fi’t-tevrât (اجد في التوراة) = Tevrat’ta buldum/gördüm*” lafızları bulunmaktadır.

✓ Rivâyetin hemen hemen hepsinde bulunan, “*Enne Nevfen ve Abdallah b. Amr icteme’a (أن نواف و عبدالله بن عمرو اجتمعوا) = Nevf ile Abdallah b. Amr bir araya geldiler*” bölümü bulunmaktadır.

Bu ayrıntılar, Abdullah b. Amr ile Nevf’in sürekli bir araya gelip, Nevf’in Tevrat’tan, Abdallah’ın ise Hz. Peygamber’den karşılıklı nakillerde bulunduğu fikrini akıllara getirmektedir. Bu rivâyette, olayın bu amaçla vuku bulduğu görülmektedir. Ancak Nevf ve Abdallah’ın, bu amaçla daima bir araya gelmiş olmasını düşünmek, zayıf bir varsayımdan öteye gidememektedir. Çünkü kaynakları tetkik ettiğimizde, Abdullah b. Amr ile Nevf b. Fedâle’nin isimlerinin bir senede yan yana geldiği toplam iki rivâyet bulunmaktadır.

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 209; Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsat*, I-X, (thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî), Dâru’l-Harameyn, Kahire 1995/1415, VII, 41; a.mlf., *Müsnedü Şamiyyin*, I-IV, (thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1985/1405, IV, 72.

⁹² Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 186, 187, 197, 208, 209; Ebu Nuaym, *Hilyetu’l-Evliyâ*, VI, 52, 54.

⁹³ Abdullah b. Amr’ın rivâyetinin olduğu bölümde, Hz. Peygamber’in işaret parmağı ile gökyüzüne gösterdiği bulunmaktadır. (Bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 187, 208)

Sonuç ve Değerlendirme

Yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde Abdullah b. Amr ile isrâilî rivâyetleriyle isimleri anılan, İsrâiliyyât denildiğinde akıllara ilk gelen şahıslarla olan ilişkisinin boyutlarını ortaya koymaya çalıştık. Abdullah b. Amr'ın; Abdullah b. Selâm, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Nevf b. Fedâle ile iddia edildiği düzeyde bir ilişkisinin bulunmadığını tespit ettik. Bununla birlikte yaptığımız tetkikler sonucunda şunları söylemek zorundayız:

Abdullah b. Amr'ın geçmiş milletlerin kültürlerine olan ilgisi, araştırmacılığı, Kur'an'da rastladığı mücmel ve anlaşılması güç olan bölümlerin anlamlarını öğrenme hırsları vb. sebeplerden dolayı, geçmiş milletlerin kültürlerini iyi bilen şahıslarla şöyle ya da böyle bir irtibatı bulunmuştur. Zira Abdullah b. Amr'ın, Kur'an'ı çok sık tekrar ettiği, içerisinde bulunan mücmel konulara yanıtlar aradığı bilinen bir husustur. Kendisinin bu konuda mütehassıs konumda olması ve bu konuda mütehassıs olan diğer şahıslarla irtibat kurup, bilgi alış-verişinde bulunması ise doğal bir durumdur. Ancak daima isrâilî rivâyetler zikreden, durumları mestûr ya da üzerinde spekülasyonların ve polemiklerin yapıldığı şahıslarla sürekli bilgi alış-verişinde bulunduğu iddialarının mesnedsiz olduğunu görmüş bulunmaktayız. Dahası, Müslüman olsun ya da olmasın, şarkiyatçı veya yerli âlimlerin daima dillendirdikleri görüşlerinin delilden yoksun olduğu, yaptığımız araştırma sonucunda edindiğimiz kanaattir.

KAYNAKÇA

- ABDURREZZÂK B. HEMMAM, Ebu Bekr Abdurrezzak b. Himmam es-San'ânî, *El-Musannaf*, I-XII, yy., tsz.
- AHMED B. HANBEL, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- AHMED EMİN, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut, 1969.
- , *Duha'l-İslâm*, I-III, Mektebetü'l-Usre, Kahire, 1997.
- AKALIN, İsa, *Ka'bu'l-Ahbâr ve Rivâyetlerinin Değeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.
- ATMACA, Veli, "Hadis'te İsrâiliyyât'a Bakış 1", *HÜİFD*, Şanlıurfa, 1996, II/359-387.
- , "Hadis'te İsrâiliyyât'a Bakış II, Ka'bu'l-Ahbâr", *HÜİFD*, Şanlıurfa, 1997, III/163-180.
- AYDEMİR, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, tsz.
- BAĞCI, H. Musa, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu – Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabıtı*, İlâhiyat, Ankara, 2004.
- BAĞDÂDÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *Takyîdu'l-İlm*, (thk. Yûsuf el-Uş), Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, yy., 1949.

- BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali, *Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, yy., 1344.
 -----, *Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şeri'a*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acî), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1408.
 -----, *Şuabu'l-Îmân*, (thk. Muhammed Sa'id Besyûnî Zeğlûl), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *Sâhihu'l-Buhârî*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
 -----, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- DÂRİMÎ, Muhammed b. Abdullah Abdurrahmân, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, 1413.
- EBU DÂVUD, Süleymân b. el-Eşâs, *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- EBU NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1409.
- EBU REYYE, Mahmud, *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz.
- EBU ŞEHBE, Muhammed, *Sünnet Müdafaaı I-II*, (çev. Mehmet Görmez, M. Emin Özaşar), Rehber Yayınları, Ankara, 1990.
- EBU ZEHV, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler*, (çev. Selman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- FAYDA, Mustafa, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, I, 134-135.
- HÂKİM en-NEYSÂBÛRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *El-Mustedrek ale's-Sahihayn*, I-V, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1997/1417.
- HASAN, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, I-X, (çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991.
- HATİBOĞLU, İbrahim, "İsrâiliyat", *DİA*, XXIII, 195-199.
- HIDIR, Özcan, *İsrâiliyyât – Hadis İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2000.
- HOROVİTZ, J., "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 260-262.
- HÜSEYİN ez-ZEHEBÎ, Muhammed, *El-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadis*, Mektebetü Vehbe, Kahire, tsz.
- İRÂKÎ, Hâfiz Zeynüddîn Abdurrahmân b. Hüseyin, *et-Takyîd ve'l-Îzâh limâ Etleka ve Eğleka min Mukaddîmeti İbni Salâh*, Matbaatu'l-İlmiyye, Halep, 1931/1350.
- İBNU ASÂKİR, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995/1415.
- İBNU EBÎ HÂTİM, Muhammed b. İdrîs Ebu Muhammed er-Râzî et-Temîmî, *El-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1251/1952.
- İBNU EBÎ ŞEYBE, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *El-Musannaf*, I-XVI, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004/1425.
- İBNU HACER, Hâfiz Ahmed b. Ali el-Askalânî, *El-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Bağdat, tsz.

- , *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.
- , *Tehzibu't-Tehzîb*, I-IV, (thk. İbrahim Zeybek, Adil Mürşid), Müessesetü'r-Risâle, yy., tsz.
- , *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Ahmed Şâgîf el-Bakistânî), Dâru'l-Âsime, yy., tsz.
- İBNU HİBBÂN, Ebu Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî, *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, Dairetu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, yy., 1973/1393.
- İBNU 'İMÂD, Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdi'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, I-X, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 1406/1986.
- İBNU MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz.
- İBNU SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire, 2001/1421.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Abdullah b. Amr b. el-Âs", *DİA*, I, s. 85.
- KETTÂNÎ, Muhammed b. Abdulhay, *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemmâ: et-Terâtibu'l-İdâriyye*, I-II, Şirketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, tsz.
- KURTÛBÎ, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdilber, *El-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru'l-'Alâm, yy., 2002/1423.
- MÂLİK, Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- MİZZÎ, Cemalu'd-Dîn Ebi'l-Haccâc Yusuf, *Tehzibu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1403/1983.
- MUBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Alâ Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetu'l-Ahvezi bi Şerhi Cami'i't-Tirmîzî*, I-X, Dâru'l-Fikr, yy., tsz.
- NA'NA', Remzî, *El-İsrâiliyyât ve Eseruhâ fî Kutubi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem ve Dâru'd-Diyâ Beyrut, 1390/1970.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sunenu'n-Nesâî*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- ÖZDEMİR, Veysel, *Abdullah b. Amr ve Es-Sahîfetu's-Sâdika'sı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2008.
- RÂMEHURMUZÎ, Hasan b. Abdurrahmân, *El-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, (thk. Muhammed Accâc el-Hâfîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1971/1391.
- SEHÂVÎ, Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-Irâkî*, I-III, (thk. Salâh Muhammed Uveydâ), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Beyrut, 1996.
- SEM'ÂNÎ, Ebû Saîd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *El-Ensâb*, (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1988.

- ŞÂKİR, Ahmed Muhammed, *El-Bâi'su'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulumu'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, (thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî), Dâru'l-Harameyn, Kahire 1995/1415.
- , *Müsnedü Şamiyyîn*, I-IV, (thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985/1405.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- UYSAL, Selami, *Ka'bu'l-Ahbâr ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1997.
- WENSINCK, Aren Jean, "İsrâil", *İA*, V/2, s. 1128.
- ZEHEBÎ, Ebu Abdullah Şemseddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *El-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâye fi'l-Kütubi's-Sitte*, I-II, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kible, Cidde, 1992/1413.
- , *Siyeru A'l'ami'n-Nübelâ*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XV, Müessesetü'r-Risâle, yy., tsz.
- , *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut, tsz.